

KASBGA YO‘NALTIRILGAN INGLIZ TILI (ESP)NI ODDIY DARSLARDA JORIY ETISH USULLARI

Eshqorayeva Ibodat

Termiz shahar 2-son texnikumi Ingliz tili fani o‘qituvchisi

Annotatsiya.

Professional ta’lim muassasalarida ingliz tilini o‘qitishning markaziy vazifasi – talabaning kelajakdagi kasbiy vazifalariga mos til vositalari va nutqiy harakatlarni shakllantirishdir. Shu ehtiyojdan kelib chiqib, kasbga yo‘naltirilgan ingliz tili (English for Specific Purposes – ESP) yondashuvi texnikum va kollejlarda uchun ayniqsa dolzarb sanaladi. Amaliyotda esa ESP alohida fan yoki maxsus kurs sifatida ko‘rilib, “oddiy” (General English) darslaridan ajratib qo‘yiladi; natijada o‘qituvchi dars jadvali, resurs, vaqt va baholash talablariga mos “integratsiyalangan” modelni topishda qiynaladi. Ushbu maqolada ESPni oddiy darslar tarkibiga bosqichma-bosqich joriy etishning metodik usullari taklif etiladi: ehtiyoj tahlili (target situation analysis), kasbiy vazifa-bank (task bank) tuzish, o‘quv natijalarini kompetensiya formatida yozish, materiallarni moslashtirish (adaptation), leksika va grammatikani “ish vazifasi” kontekstida berish, mikro-loyihalar va role-playlar orqali performance baholashni yo‘lga qo‘yish, formatif baholash vositalari (check-list, exit-ticket, mini-rubrika) yordamida progressni boshqarish. Natijalar qismida 4 haftalik namunaviy mini-modul va “oddiy darsni ESPga aylantirish” uchun ishlatiladigan amaliy shablonlar (lesson skeleton, moslashtirish chek-listi, rubrika) keltiriladi. Taklif etilgan model resurs cheklangan sharoitda ham ESP elementlarini tizimli kiritish, talabaning motivatsiyasini oshirish va baholashning shaffofligini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar. ESP, professional ta’lim, kasbga yo‘naltirilgan ingliz tili, ehtiyoj tahlili, task-based yondashuv, material moslashtirish, rubrika, formatif baholash.

Kirish

Professional ta’lim muassasalari (texnikum, kasb-hunar maktablari va kollejlarda) ta’lim natijasini “ishlay oladigan bitiruvchi” mezoni bilan o‘lchaydi. Til ta’limi ham bundan mustasno emas: talaba ish joyida xavfsizlik bo‘yicha ko‘rsatmalarni tushunishi, jihoz va jarayonlarni izohlashi, mijoz yoki hamkasb bilan sodda va tushunarli muloqot qilishi, qisqa yozma hujjatlarni (email, ariza, buyurtma, hisobot) tayyorlay olishi kerak. Shu nuqtayi nazardan, professional ta’limdagi ingliz tili darslari umumiy grammatika va mavzularni “o‘tish” bilan cheklanib qolsa, real kasbiy ehtiyojlar qoplanmaydi.

Kasbga yo‘naltirilgan ingliz tili (ESP) – ingliz tilini muayyan kasb yoki soha ehtiyojlariga mos kommunikativ vazifalar orqali o‘rgatishga qaratilgan yondashuv. ESPning muhim jihati shundaki, u “qaysi so‘zlar va qoidalarni o‘rgatamiz?” savolidan ko‘ra, “talaba ingliz tilida nimalarni qila olishi kerak?” savolini birinchi o‘ringa qo‘yadi. Biroq ko‘p ta‘lim muassasalarida ESP alohida kurs talab qiladigan murakkab tizim sifatida qabul qilinadi. Aslida esa ESPni oddiy darslarga integratsiya qilish mumkin: darsning 20–40 foizini kasbiy vazifalar, autentik yoki yarim-autentik materiallar, role-play va mikro-loyihalar tashkil etsa, qolgan qismi umumiy til poydevorini mustahkamlaydi. Eng asosiysi – integratsiya tasodifiy emas, rejalashtirilgan bo‘lishi kerak.

Ushbu maqola professional ta‘lim sharoitida ESPni “oddiy darslar”ga joriy etish bo‘yicha amaliy metodik yechimlarni beradi. Maqsad – o‘qituvchiga resurs cheklovlari (vaqt, dars soati, darslik, auditoriya hajmi) sharoitida ham kasbiy yo‘nalishni kuchaytiradigan, natija va baholashga ulangan reja yaratishga yordam berishdir.

Metodologiya

Mazkur metodik tadqiqot ta‘lim dizayni tamoyillariga tayangan holda “integratsiyalashgan ESP” modelini ishlab chiqishga qaratildi. Yondashuvning asosiy g‘oyasi – ESPni alohida kursga aylantirmasdan, General English birliklariga “kasbiy vazifa” va “kasbiy til” komponentlarini qo‘shishdir. Model quyidagi yetti bosqichdan iborat.

1-bosqich. Ehtiyoj tahlili (needs analysis) va “target situation”ni aniqlash. Texnikum yo‘nalishiga qarab (IT, turizm, mexanika, tibbiyot, servis) talaba duch keladigan tipik vaziyatlar ro‘yxati tuziladi: salomlashish va xizmat taklifi, xavfsizlik qoidalari, asbob-uskunani tanishtirish, nosozlik haqida xabar berish, buyurtma qabul qilish, yo‘riqnoma (manual) o‘qish, jadval/ko‘rsatkichlarni tushuntirish va hokazo. Ehtiyojni tez yig‘ish uchun 10–12 savollik mini-so‘rovnoma, ustozlar/intervyu, amaliyot rahbari bilan qisqa suhbat ham yetarli bo‘lishi mumkin. Muhimi – “til mavzusi” emas, “ish vazifasi” markazga chiqadi.

2-bosqich. Kasbiy vazifa-bank (task bank) tuzish. Har bir vazifa oddiy formatda yoziladi: “Talaba ... vaziyatda ... maqsad uchun ... gapiradi/yozadi/o‘qiydi/tinglaydi”. Masalan: “Talaba ustaxonada xavfsizlik bo‘yicha 5 ta qoidani tushuntiradi”; “Talaba mijoz shikoyatini eshitib, uzr so‘raydi va yechim taklif qiladi”. Vazifa-bank keyingi bosqichlarda dars rejasini “ESPga moslashtirish”da tayanch bo‘ladi.

3-bosqich. O‘quv natijalarini aniq yozish (learning outcomes). Natijalar kuzatiladigan fe‘llar bilan ifodalanadi: “tushuntiradi”, “taqqoslaydi”, “so‘raydi”, “javob beradi”, “to‘ldiradi”, “yozadi”, “ko‘rsatadi”, “muammo yechimini taklif qiladi”. Natija CEFR

darajalari bilan mos keladigan murakkablikda belgilanadi (masalan, A2–B1: 3–5 gap; B1–B2: qisqa dialogni boshqarish, sabab-oqibatni aytish).

4-bosqich. Materiallarni moslashtirish (materials adaptation). Darslikdagi umumiy mavzu (masalan, “Shopping”, “Daily routines”, “Health”) kasbiy kontekstga ko‘chirilib, leksika va dialoglar qayta yoziladi. Moslashtirishning 4 turi qo‘llanadi: (a) qisqartirish (reducing) – ortiqcha matnlarni olib tashlash; (b) almashtirish (replacing) – misol va personajlarni kasbga moslashtirish; (c) qo‘shimcha kiritish (adding) – kasbiy termin, dialog shabloni, ko‘rsatma matni; (d) tartibni o‘zgartirish (re-ordering) – avval vazifa, keyin qoida (induktiv).

5-bosqich. “Til + vazifa” integratsiyasi: leksika, grammatikani funksional berish. ESPda grammatika “o‘zi uchun” emas, funksiyani bajarish uchun kerak. Masalan, modallar (must, have to, can) – xavfsizlik va ruxsat; imperativ – yo‘riqnoma; Present Continuous – jarayonni tasvirlash; Past Simple – nosozlik tarixini aytish. Leksika esa yakka so‘zlar emas, tayyor birikmalar (chunks) ko‘rinishida beriladi: “How can I help you?”, “Let me check it”, “You need to...”, “It seems that...”.

6-bosqich. Dars ichida performance faoliyatlarini tashkil etish. Oddiy “mashq” (fill in the blanks)dan tashqari, kasbiy chiqishlar (mini-presentation), role-play (mijoz–xodim), “troubleshooting dialogue”, poster/infografika tayyorlash, audio javob (voice message) kabi topshiriqlar kiritiladi. Bu topshiriqlar baholashning ham daliliga aylanadi.

7-bosqich. Baholashni oddiy va shaffof qilish. Katta testlar bilan birga kichik formatif baholash vositalari ishlatiladi: exit-ticket (1–2 savol), check-list (3–5 band), mini-rubrika (2–3 mezon). Yakuniy (summativ) baholash esa kasbiy vazifani bajarish shaklida bo‘ladi: dialog, qisqa yozma xabar, yo‘riqnoma asosida ish ketma-ketligini tushuntirish.

Metodik modelni amaliyotga joriy etishda “ESP-ification” (oddiy darsni ESPga aylantirish) algoritmi tavsiya etiladi: (1) dars mavzusini tanlash; (2) shu mavzuga mos kasbiy vazifani task bankdan olish; (3) natijani 1–2 jumlada yozish; (4) darslikdagi inputni kasbiy kontekstga moslashtirish; (5) 10–12 ta chunk va 6–8 ta termin tanlash; (6) role-play yoki mini-loyiha bilan yakunlash; (7) mini-rubrika bilan baholash.

Natijalar

Taklif etilgan integratsiyalashgan ESP modeli natijasi sifatida professional ta’lim o‘qituvchisi uchun uchta amaliy mahsulot ishlab chiqiladi: (1) kasbiy vazifa-bank (task bank) va u bilan bog‘langan o‘quv natijalari ro‘yxati; (2) “oddiy darsni ESPga moslashtirish” uchun shablon (lesson skeleton); (3) moslashtirish chek-listi va baholash rubrikasi. Quyida ushbu natijalarning namunaviy ko‘rinishi beriladi.

1) Lesson skeleton (ESPga mos dars skeleti). Dars 80 daqiqa bo‘lsa, quyidagi taqsimot amaliy jihatdan qulay: 10 daqiqa warm-up (kasbiy vaziyat savoli), 15 daqiqa input (moslashtirilgan dialog/matn), 20 daqiqa guided practice (chunk + struktura), 25 daqiqa task/performance (role-play yoki mini-loyiha), 10 daqiqa feedback va exit-ticket. Shunday qilib, darsning kamida 35–40 foizi kasbiy vazifa bajarishga sarflanadi, ammo umumiy til poydevori ham saqlanadi.

2) Materials adaptation chek-listi (qisqa). O‘qituvchi har bir moslashtirilgan material uchun 8 bandni tekshiradi: (a) kasbiy vaziyat aniqmi; (b) maqsadli auditoriya (A2/B1)ga mosmi; (c) 8–12 ta foydali chunk bormi; (d) terminlar soni me‘yoridami (6–10); (e) grammatik fokus funksiyaga bog‘langanmi; (f) topshiriq yakunida “ish vazifasi” bajariladimi; (g) baholash mezonini yozilganmi; (h) xavfsizlik/etika qoidalari buzilmaganmi.

3) 4 haftalik mini-modul namunasi. Yo‘nalish: “Ustaxonada va jihozlar bilan ishlash (Workshop English)”. Umumiy maqsad: talaba ustaxonada oddiy ko‘rsatmalarni tushunishi va asbob-uskunalar, xavfsizlik, nosozlik bo‘yicha qisqa muloqotni olib bora olishi.

Quyidagi jadval “natija–til materiali–asosiy vazifa–baholash” mosligini ko‘rsatadi.

O‘quv natijasi (hafta)	Til materiali (chunk/grammatika)	Asosiy kasbiy vazifa (task)	Baholash dalili (qisqa)
Xavfsizlik bo‘yicha 5 ta qoidani sodda gaplarda aytadi.	must / have to; “You must...”, “Wear...”, “Don’t...”	Safety briefing: guruh oldida 1 daqiqalik tushuntirish.	Mini-rubrika: aniqlik + mos leksika (2 mezon).
Asbob-uskunani nomlaydi va vazifasini 2–3 gapda izohlaydi.	“It is used for...”, “It helps to...”, noun chunks	Tool introduction: 3 ta asbob haqida juftlikda “show and tell”.	Check-list: 3 asbob + 3 funksiya to‘g‘ri aytiladi/yo‘q.
Oddiy nosozlikni aytadi va yordam so‘raydi.	Past Simple / Present Perfect (soddalashtirilgan); “It stopped working”, “I can’t...”	Troubleshooting dialog: xodim–usta (savol-javob).	Teacher quick rating: mantiq + odob (2 mezon).
Ko‘rsatma (instruction) bo‘yicha 4–5 bosqichni ketma-ket aytadi.	imperativ; sequencing: first/then/after that/finally	Procedure explanation: “How to ...” (2 daqiqa).	Exit-ticket: bosqichlarni to‘g‘ri tartibda yozish.

Yakunda qisqa email/telegram xabarida muammoni bayon qiladi.	email phrases: “I would like to report...”, “Please advise...”, request	Written task: ustaga 80–100 soʻzli xabar.	Rubrika: mazmun + til aniqligi + format (3 mezon).

Jadvaldan koʻrinadiki, har bir hafta uchun natija aniq, til materiali funksional tanlangan va baholash dalili kichik, ammo oʻlchanadigan shaklga keltirilgan. Shu tarzda ESP elementlari darslikdan tashqari alohida “ogʻir” kurs boʻlib qolmaydi; aksincha, mavjud dars strukturasi tabiiy qoʻshiladi.

Yakuniy (summativ) baholash namunasi sifatida 6–7 daqiqalik “workplace scenario exam” taklif etiladi: talaba (1) xavfsizlik qoidasini eslatadi (1 daqiqa); (2) asbobni tanishtiradi (1 daqiqa); (3) nosozlik boʻyicha dialog qiladi (2 daqiqa); (4) qisqa yozma xabarni toʻldiradi (2–3 daqiqa). Baholash 4 komponentdan iborat rubrika bilan amalga oshiriladi: mazmunning toʻgʻriligi, tushunarliklik (intelligibility), kasbiy leksika mosligi, muloqot odobi. Bunday integratsiyalangan baholash talabani real ishga yaqin kompetensiyasini koʻrsatadi.

Modelning qoʻshimcha amaliy natijasi sifatida oʻqituvchi uchun “vazifa-bank”ni kengaytirish mexanizmi ham taklif qilinadi: har semestr oxirida amaliyot rahbarlari va soha ustozlaridan 10 ta yangi vaziyat yigʻiladi; keyin ular A2/B1 darajaga moslab qayta yozilib, keyingi semestr dars rejalariga kiritiladi. Bu jarayon ESPni “bir martalik loyiha”dan “tizimli yangilanib boradigan metodika”ga aylantiradi.

Muhokama

Integratsiyalashgan ESP yondashuvi professional taʼlim uchun bir nechta metodik afzalliklarni beradi. Birinchidan, darsning kommunikativ maqsadi keskin aniqlashadi: talaba “present simple”ni yodlash uchun emas, ish vazifasini bajarish uchun qoʻllaydi. Bu esa motivatsiyani oshiradi, chunki talaba oʻrgangan tilning “darhol foydasi”ni koʻradi. Ikkinchidan, baholash tabiiylashadi: testdan tashqari real vazifa (dialog, tushuntirish, xabar) baholash daliliga aylanadi. Uchinchidan, oʻqituvchi darslikdan butunlay voz kechmaydi; darslik poydevor boʻlib qoladi, ESP esa uni “kasbiy kontekst” bilan boyitadi.

Biroq muayyan cheklovlar ham mavjud. Eng koʻp uchraydigan muammo – resurs va material yetishmasligi: autentik manual, texnik xavfsizlik plakatlari, soha boʻyicha video/audio topish hamma joyda oson emas. Bu holatda “yarim-autentik” materiallar ishlatiladi: oʻqituvchi real ish hujjati asosida soddalashtirilgan matn yaratadi, lekin struktura va terminologiyani saqlab qoladi. Ikkinchi cheklov – guruhning aralash darajasi. Buni yumshatish uchun topshiriqlar “darajali” qilinadi: A2 daraja uchun

tayyor iboralar kartochkasi beriladi, B1 daraja esa erkinroq gapiradi; rubrikada esa minimal mezonlar barcha uchun bir xil, qo‘shimcha mezonlar ixtiyoriy bo‘ladi. Uchinchi cheklov – vaqt: ESP topshiriqlari ko‘proq tayyorgarlik talab qiladi. Shuning uchun maqolada tavsiya etilgan chek-list va lesson skeleton o‘qituvchi yukini kamaytirishga xizmat qiladi.

Muhokama nuqtayi nazaridan, ESPni integratsiya qilishda “muvozanat” tamoyili muhim: professional ta’limda ham umumiy til kompetensiyasi (basic grammar, core vocabulary) zarur. Shuning uchun integratsiya modeli darsning ma’lum qismini (masalan, 60/40 yoki 70/30) umumiy til va kasbiy vazifa o‘rtasida taqsimlashni taklif qiladi. Bu taqsimot yo‘nalish, semestr bosqichi va talaba darajasiga ko‘ra moslashtiriladi.

Kelgusida metodik izlanishlar uchun ikki yo‘nalish dolzarb: (1) turli kasb yo‘nalishlari bo‘yicha (IT, turizm, tibbiyot, servis) “tayyor ESP paketlar” (task bank + rubrikalar + materiallar)ni yaratish; (2) integratsiyalashgan ESP baholashining ishonchliligi va adolatliligini rubrika inter-reliability (ikki baholovchi mosligi) orqali tekshirish. Bular professional ta’limdagi ingliz tili metodikasini yanada dalillarga tayangan holga keltiradi.

Xulosa

Maqolada professional ta’lim muassasalarida kasbga yo‘naltirilgan ingliz tili (ESP)ni oddiy darslar tarkibiga joriy etishning amaliy metodik modeli yoritildi. Yondashuvning asosiy g‘oyasi – ESPni alohida kurs sifatida “ajratish” emas, balki General English darslarini kasbiy vazifa va kasbiy til bilan tizimli boyitishdir. Taklif etilgan 7 bosqichli algoritm (ehtiyoj tahlili, task bank, aniq natija, material moslashtirish, funksional til, performance faoliyat, shaffof baholash) o‘qituvchiga resurs cheklangan sharoitda ham kasbiy yo‘nalishni kuchaytirishga yordam beradi. Natijada talaba darsda o‘rgangan tilni real ish vaziyatlariga ko‘chiradi, baholash esa testdan tashqari amaliy dalillar bilan mustahkamlanadi.

Amaliy tavsiya sifatida o‘qituvchiga quyidagilar taklif etiladi: (1) har semestr boshida 10–15 ta tipik kasbiy vaziyat ro‘yxatini tuzish; (2) har bir darsda kamida bitta “ish vazifasi” (task)ni yakuniy faoliyat sifatida kiritish; (3) 8–12 ta chunk va 6–10 ta termin bilan ishlash; (4) check-list yoki mini-rubrika yordamida progressni qayd etib borish; (5) semestr oxirida integratsiyalangan scenario baholash bilan natijani ko‘rsatish. Shu yo‘l bilan ESP professional ta’limdagi ingliz tili darslarini natijador, motivatsion va mehnat bozoriga yaqinlashtirilgan ta’limga aylantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hutchinson T., Waters A. English for Specific Purposes: A Learning-Centred Approach. Cambridge University Press, 1987.

2. Dudley-Evans T., St John M.J. *Developments in English for Specific Purposes: A Multi-Disciplinary Approach*. Cambridge University Press, 1998.
3. Robinson P. *ESP Today: A Practitioner's Guide*. Prentice Hall, 1991.
4. Tomlinson B. *Developing Materials for Language Teaching*. Bloomsbury, 2013.
5. Nation I.S.P. *Learning Vocabulary in Another Language*. Cambridge University Press, 2013.
6. Long M.H. *Second Language Acquisition and Task-Based Language Teaching*. Wiley-Blackwell, 2015.
7. Richards J.C., Rodgers T.S. *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge University Press, 2014.
8. Harmer J. *The Practice of English Language Teaching*. Pearson, 2015.
9. Council of Europe. *Common European Framework of Reference for Languages (CEFR)*. Cambridge University Press, 2001.
10. Brookhart S.M. *How to Create and Use Rubrics for Formative Assessment and Grading*. ASCD, 2013.